

Rogstorpsstenen

Inledning

När jag ursprungligen skrev denna lilla artikel i Lyrestads Sockens Hembygdsförenings Årspublication 1986 utgick jag fortfarande ifrån en samhällsmodell som uppfattade vikingatiden som en övergångsperiod mellan ättesamhället och feodalsamhället. Ättesamhället uppfattades i huvudsak som egalitärt (d.v.s. socialt och ekonomiskt jämlikt, men med en mindre grupp av stormän). Senare forskning har emellertid allt mer börjat poängtera den sociala skiktning som fanns i Sverige långt innan den medeltida feodalismen. Eftersom jag i dag tycker att det är viktigt att arbeta vidare utifrån de nya hypoteserna har jag här arbetet om den ursprungliga texten.

Rogstorpsstenen

När man åker från Lyrestad mot Sjötorp och precis har åkt över Göta Kanal vid Rogstorps bro så ser man ute på åkern till vänster en stor sten som till sin form ser ut som en lång enbuske. Men det är ingen en, istället är det en av Västergötlands vackraste och märkligaste runstenar, Rogstorps-stenen, i *Västergötlands Runinskrifter* betecknad som Vg 14.

Stannar man bilen och går ut till stenen finner man emellertid att den en gång i tiden så vackra stenen håller på att förstöras av industrisamhällets dåliga miljö. Vad inte ett årtusende av väder och vind har förmått att bryta ned, det flagnar nu sänder och försvinner på några år.

Runor och runstenar

Låt oss för en stund lyfta våra blickar från den närmaste omgivningen och sätta in stenen i ett större perspektiv. Århundradena efter vår tideräkning början var en tid då många nyheter nådde Norden och då många nya saker uppfanns i detta område. Ett av dessa nya ting var runorna, det första kända skriftspråket som använts i Norden. I dag kallar vi dessa första runor för den 24-typiga futharken.

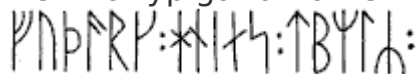
Ytterst få inskrifter med den 24-typiga futharken finns bevarade. På några runstenar, spjutspetsar och på ett och annat mynt m. m. Dessa runor hade ofta magisk innebörd och är i dag svårtolkade. Varifrån runorna kommit kan vi bara spekulera om, en del menar att germanerna kommit i kontakt med romare och greker och omformat deras bokstäver till ett eget skriftspråk. Utifrån skriftliga källor och arkeologiska material vet vi att kontakterna varit omfattande mellan folken i norr och slavstaterna i södra Europa under bland annat Romersk Järnålder.

På 800- och 900-talet ökade mängden av runinskrifter dramatiskt i och med att det blev vanligt att resa runstenar efter döda anförvanter. Varför ökade då runstensresandet? Det finns olika teorier om detta. En teori går ut på att när de lokala hövdingasamhällena under vikingatiden efterträddes av mera centraliserade och större riken så uppkom ett behov bland de lokala

stormännen att manifesteras sig. Någon författare har t. o. m. talat om de resta minnesstenarna som ett krissympptom. I Danmark och Västergötland tycks denna stenresarperiod ha varat från slutet av 900-talet till en bit in på 1000-talet. Från denna tid har vi c:a 130 resta runstenar i Västergötland. De uppländska vikingatida runstenarna som är något senare än de västgötska uppgår däremot till över 1100. Den samhällsförändring som eventuellt runstenarna indikerar verkar alltså ha tagit längre tid i Uppland. Däremot ser det alltså ut som om stenresarperioden varit tidigare och kortare i Västergötland, precis som den var i Danmark. En del forskare har också betonat Västergötlands nära koppling till Danmark under vikingatid. Kanske har lokala hövdingar i Västergötland t.o.m. varit anhängare till den danske kungen ("thegnarna" och "drängarna" på de västgötska runstenarna). I båda Danmark och Västergötland tycks kristendomen slå igenom ganska tidigt och troligen lyckades den kristna kungamakten tidigt skaffa sig starka fästen i båda regionerna. De lokala stormän som var en del av denna process ville genom runstensresandet imponera på omgivningen och dokumentera sin makt och styrka. Precis som medeltidens adelsmän senare kom att resa pampiga gravstenar, så gjorde "vikingatidens" stormän med runstenarna. På några västgötska stenar skryter t.o.m. runstensresarna om hur mycket deras familjer ägde (Vg 4 och Vg 12). En man har ägt tre gårdar och en annan femton gårdar. Runstenarnas ord handlade om välkända män med makt och myndighet. Båvåt månnde deras underlydande ha gjort inför dessa stormäns maktspråk. Dessa hövdingar satt som husfäder på sina gårdar och för att backa upp sitt maktanspråk höll de beväpnade män, i fall att deras tjänstefolk skulle knorra. På sin tid var runstenarna verkliga blickfång, utplacerade som de var vid vägar och vadställen, noggrant tillhuggna och slipade. Därtill var de målade i klara vackra färger, företrädesvis rött, svart och vitt. Många hade också bildutsmyckningar.

De vikingatida runinskrifterna är skrivna med en yngre skriftform, den brukar kallas för den 16-typiga futharken.

Den 16-typiga futharken enligt västgötska inskrifter:

f u t h a r k : h n i a s : t b m l R

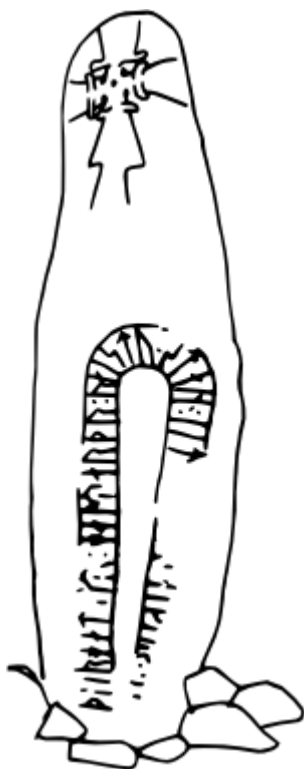
Man tror att det ursprungliga urnordiska språket omkring 800-talet efterträddes av folkspråk, t. ex. forndanskan och fornsvenskan (även kallad runsvenska). Den gamla futharken blev då omodern och på 700- och 800-talet utvecklades den nya futharken. Den nya 16-typiga futharken var lättare att använda trots, att den egentligen inte klarade av alla ljud. Flera olika ljud fick samma runa t.ex. runan t som står för både t och d och runan k som står för både g och k.

På 800-talet uppkom ett mode i Norge och Danmark att resa stenar till minne av avlidna stormän. På dessa stenar ristades såväl den dödes namn som stenresarens in. Stenen i Rogstorp är relativt gammal och kommer från c:a 1000. De västgötska stenarna liknade i mångt och mycket de danska. De har ofta lite raka och stela konturer, runtexterna är korta och enkla. Därtill kommer att extra utsmyckningar är ganska sällsynta. En slinga eller ett streck med runor på, så ser det för det mesta ut.

Under 1000-talet spred sig runstensmodet till Uppland och där utvecklades en särpräglad stil med avancerad utsmyckning och med texter som närmast

verkar pratiga i jämförelse med de betydligt stramare danska och västgötska. Inget område är så rikt på runstenar som Uppland. Trots de olikheter som finns mellan de olika stengrupperna i Norden så torde de ändå haft en gemensam social och ekonomisk bakgrund. I Danmark finns kunganamn på runstenarna och i Västergötland och Uppland finns runinskrifter som berättar om stora hövdingar.

De västgötska runstenarna är alltså ganska enkla när det gäller utsmyckning. Med några lysande undantag, bl.a. Vg 119 och Vg 181. Men ett av de kanske finaste kvarvarande exemplen på vad man kunde åstadkomma är Vg 14, d.v.s. runstenen i Rogstorp.

Rogstorpsstenen, Vg 14.

Låt oss börja med en kort uppsummering av vad som finns om Rogstorpsstenen i *Västergötlands Runinskrifter*. Stenen är av mörkgrå gnejs, 3:30 m. hög. Allt tyder på att stenen nu står ungefär där den en gång i tiden restes. På 1600-talet tecknades stenen av och då stod den upp. Från 1800-talet däremot finns det texter som berättar om att stenen då låg ned, men 1878 restes den åter upp. Många runstenar stod vid gårdar, vägar, broar eller vadställen, och det är inte uteslutet att även Vg14 haft en sådan central placering. Kanske gick det en slingrande "vikingatida" väg strax bredvid runstenen.

Vad är det då som gör Vg 14 så unik? Ja inte är det runtexten, den är enkel och schablonartad, endast namnen skiljer stenen från de andra likartade 130 vikingatida runstenarna. Låt oss kort titta på texten.

þ̥t̥r: þ̥t̥t̥i̥r: þ̥t̥r̥n̥t̥r̥þ̥r: r̥t̥h̥t̥n̥: ʒ̥t̥t̥t̥t̥:
 i̥p̥t̥i̥r: ʒ̥n̥t̥t̥r: ʒ̥t̥þ̥n̥r: ʒ̥t̥t̥:

thair : hatikr : haruarthr : raistu : stain : iftir : kunar: fathur : sin:

Översatt till modern svenska blir det ung.: "Hätting och Härvard de reste stenen efter Gunnar sin fader". En tolkning av text och bild på stenen görs idag

bäst utifrån äldre avritningar som finns, bl. a. en teckning i Peringskiölds "Monumenta" från 1600-talet då hela runtexten syntes. I dag är texten mycket svårt skadad, som vi kan se på ovanstående bild.

Stenens sociala bakgrund

Det mest troliga är att vi har att göra med en herremannafamilj där familjeöverhuvudet Gunnar har dött och att hans söner Hätting och Härvad är de som ärvt den dödes egendom och övertagit hans höga position i samhället. Mer kan vi inte säga utifrån vad som står på stenen. Men om vi antar att Rogstorpsstenens sociala bakgrund liknar de andra västgötska runstenarnas så kan vi med hjälp av lite fantasi teckna en bakgrund.

Kanske har vi att göra med någon sorts byhövding som dominerat ett relativt stort område i trakterna mellan dagens Lyrestad och Sjötorp. I närheten av stenen, möjligen uppe på moränåsen, norr om runstenen, låg hans gård med familjens gravfält alldeles intill. Trots att stenen kommer från den s.k. "vikingatiden" behöver den döde inte ha varit någon "viking" i krigisk mening, utan en storman som levde på jordbruk. Jordbruket på denna tid var koncentrerat kring ensamliggande gårdar, oftast förlagda till lättdränerade höjdlägen, där mindre områden odlades upp för säd, företrädesvis korn. En liten del besåddes också med vete, för lyxkonsumtion i form av vitt bröd. Kött till brödet eller korngröten man levde på fick man från boskapsskötsel, det gällde då framför allt får, get och gris, och eventuellt en del nötboskap. Olika typer av mjölkprodukter var också viktiga. Kring gårdarna låg stora områden med ängar där djuren betade. Vid Rogstorp finns en hel del vattensjuka områden som torde ha varit viktiga för bete. Ån som rinner förbi har troligen varit viktig för fiske och kommunikation. Tack vare den kunde man med mindre båtar lättvindigt ta sig ut till Vänern, eller varför inte till Lyrestad, Höglunda och vidare till Fredsberg. På höstarna hackade (hamlade) man ner kvistar och blad från lövträd och sparade dessa som vinterfoder. Eftersom dåtidens vintrar var nästan lika stränga som våra var det nödvändigt att kunna vinterställa de viktigaste djuren.

Det mest troliga är att Gunnar, Hätting och Härvad inte deltog i jordbruksproduktionen utan hade drängar, trälar eller "torpare" som utförde detta arbete åt sig. Kanske bodde herremannafamiljen i ett separat hus, men troligare är att det fanns ett gemensamt hus för såväl fint folk som för de vanliga människorna och de djur som vinterstallades, allt för att hålla värmen på vintern. Vid sidan av boningshuset låg med all säkerhet olika förrådsstugor och små hantverkslokaler t.ex. smedjor och vävstugor. Kanske stod där också en hall där man kunde ha fäster och fira religiösa aktiviteter. Religiösa aktiviteter, fäster och ritualer var viktiga delar i vikingarnas liv, för att hålla kontakt med andra familjer, för att vidmakthålla gällande samhällsförhållanden och utbyta gåvor och information. Den familj som låtit resa runstenen i Rogstorp var helt klart kristen eftersom stenen pryds av ett kors. Om det funnits en kyrka eller någon annan gudstjänstlokal i närheten känner vi inte till, men det är inte orimligt. De äldsta delarna i Lyrestads nuvarande kyrka tros vara från 1200-talet, men i kyrkan finns en romansk madonna och utanför kyrkporten står en liljesten, därför är det fullt möjligt att den nuvarande kyrkan föregåtts av en ännu äldre, kanske från 1100-talet. I vilken mån det funnits en invigd kyrkogård eller en ännu äldre träkyrka känner vi inte till. Men det är ju

inte orimligt att tänka sig att de kristna i Lyrestads-området relativt tidigt kunnat samlas till olika typer av kristna ritualer.

Men det är inte i första hand runtexten som gör att Rogstorpsstenen är unik och enastående i Västergötland. Istället är det de bilder som finns på stenen.

Djurornamentiken

De västgötska stenarna tillhör i allmänhet den stilgrupp som dominerar i Danmark och hela södra Sverige. Runstenarnas ristningar består av enklare slingor och runor, inget mer. Men här på Vg 14 har vi en utsmyckning som bara finner sina jämlingar på de finaste stenarna i Uppland. Ja faktiskt är det så att man får göra internationella jämförelser för att göra Vg 14 rättvisa. Likartade bilder med samma grad av skicklighet och klara komposition finns i träarbeten i Norge och på runstenar i Uppland, Danmark och i England.

På den sida som texten står på har stenen ett mycket fint kors som med sin utsmyckning bör gå tillbaka på processionskors som användes av dåtidens kristna. Tekniken är traditionell med djupkonturer kring den bild man velat framställa.

Herremannen på gården har av alla tecken att tyda varit kristen så tidigt som omkr. 1000 e.Kr.. På andra sidan, utan runor, framträder två djurfigurer som finns avbildade på denna sida. Här nedan hade jag tänkt skriva lite om vad som ursprungligen kunnat avteckna sig på stenen. Att säga något med säkerhet är naturligtvis omöjligt, men välgrundade gissningar kan man naturligtvis göra.

Djuren är uthuggna i höjdreliëf, något som är mycket ovanligt när det gäller runstenar. Nästan alla andra stenar har bara konturlinjer kring figurer. Högreliëf användes huvudsakligen för träarbeten. Av de båda djuren är den översta kraftigt skadad och det var den redan på 1600-talet när de första avbildningarna gjordes. Därför är det mycket svårt att gissa sig till djurets ursprungliga utformning. I *Västsvenska Vikingatidsstudier* föreslår Wideen att det en gång i tiden avsett att föreställa en hjort eller en häst. Hur det nu är med det så är djuret framställt i en stiliserad form som var mycket populär under vikingatid. Benen är kopplade med bandknutar och kroppsdelar har förstörats upp, förvridits och dragits ut till dekorativa utsmyckningsdetaljer. Likartade arbeten finns inom trä- och metallarbeten från denna tid. Om djuret ursprungligen varit avsett att föreställa en hjort, kan detta ha en kristen symbolisk bakgrund. Hjorten uppfattades tidigt inom kristenheten som en metafor såväl för den kristne som Kristus själv. Den kristne söker Guds ord på samma sätt som hjorten söker vatten ur livets källa. Kristus kommer till sist att förgöra Djävulen, "den gamle ormen", precis som man under medeltiden trodde att hjorten uppsökte farliga ormar och dödade dem. Hjorten sågs alltså som en starkt kristen symbol.

Rogstorpsstenen, Vg 14.

Det nedre djuret är bättre bevarat. Här syns ännu bättre de kopplade benen. Tyvärr vet vi inget om huvudets utformning men eftersom detta djurs övriga kroppsdelar i mångt och mycket överensstämmer med andra dåtida framställningar av "Det stora djuret" kan vi skaffa oss en viss uppfattning av djuret i sin helhet. "Det stora djuret" var en religiös och mytologisk skapelse som ofta lånade drag från olika djur, lejon, tigrar, drakar m. m.

De ingick i dåtidens religiösa föreställningsvärld. En del "Stora djur" var goda och andra var onda. I den kristna konsten kom dessa djur att tas upp som symboler för det segrande goda och det besegrade onda. Rogstorpsstenen bär ett kristet kors och "Det stora djuret" kan tolkas på flera olika sätt. En tolkning skulle kunna vara att djuret symboliserar den besegrade och undandrivna asatron i Västergötland. Och ovanför detta djur skulle då en bild av den kristna hjorten ytterligare förstärka detta motiv. Det kan också vara så att både hjorten och det stora djuret är positiva symboler. När det gäller det stora djuret kan man här tänka på Bibelns ord om Krisuts som lejonet av Juda.

Hur har då det nedre djurets huvud sett ut? På en kristen kisthäll i Kållands Råda finns ett annat sådant "stort djur", där huvudet finns bevarat. På runstenen Vg 4 finns ett annat "stort djur" vars huvud är kvar. Låt oss jämföra dessa djur med vårt djur på Vg 14.

Kållands Råda

Rogstorp Vg 14

St. Ek Vg 4

Kanske har Rogstorps-stenens djurhuvud liknat något av dessa huvud.

Litteraturförteckning

- S. Lundberg: *De västgötska runstenarnas sociala och ekonomiska bakgrund*, D-uppsats, Uppsala, 1985.
- *Västergötlands Runinskrifter*, Stockholm, 1952-70.
- E. Wessén: *Om vikingatidens runor*, Stockholm, 1957.
- E. Wideen: *Västsvenska Vikingatidsstudier*, Göteborg, 1955.